

A PAISAXE E A BIODIVERSIDADE

Fco. Javier López González *

Ninguén dubida da relación entre estes dous conceptos, aínda que é conveniente matizala para ver como a evolución dunha delas afecta ao desenvolvemento da outra. Para iso, é imprescindible establecer unhas definicións, das múltiples que se poden dar, que permitan identificar o problema que se describirá neste artigo: que a evolución da paisaxe, neste caso, en Galiza, está a contribuír a unha diminución da biodiversidade no noso país.

A PAISAXE

Ao definirmos paisaxe referirémonos de xeito exclusivo á paisaxe rural por ser a principal portadora da esencia da diversidade cultural e tamén biolóxica do territorio no seu conxunto, aínda que só sexa por ocupar fisicamente a súa meirande parte. E dentro desta paisaxe rural, atopámonos a paisaxe agraria e a paisaxe forestal, dúas expresións diferentes da relación do home co medio, aínda que cunha base común: a necesidade de dominar ese medio para servirse del desde un punto de vista esencialmente socioeconómico.

As paisaxes rurais están conformadas polo que se dá en chamar as estruturas agrarias, e estas á súa vez están compostas por tres elementos que permiten a súa caracterización. E isto é algo que se repite en todos os lugares e en todas as épocas, xa que a actividade agraria, incluíndo nela tamén a forestal, obedece sempre a certas pautas. É certo que segundo o nivel de desenvolvemento técnico, os costumes sociais, a densidade de poboación ou o sistema económico, as paisaxes agrarias que se poden atopar no planeta son moi diversas, pero sempre haberá un nexo de unión entre todas elas. E ese punto en común xira en torno ás estruturas agrarias e ás súas compoñentes, que pasamos a describir a continuación.

A primeira delas é o hábitat rural, referido ás vivendas da comunidade humana que exerce os seus dereitos agrarios ou doutro tipo sobre o territorio. Esta compoñente obedece a dúas categorías principais: hábitat agrupado e hábitat disperso, e non é a compoñente da paisaxe rural que ten maior repercusión sobre a biodiversidade, como xa se verá, aínda que tamén pode ter a súa influencia.

Unha segunda refírese ao debuxo, ao aspecto das parcelas e dos camiños, e á disposición relativa dos campos cultivados, dos bosques e dos prados e pastos.

F. J. López

A forma, o tamaño e a disposición das parcelas son elementos clave da paisaxe agraria.

Trátase da morfoloxía agraria, e xunto coa compoñente anterior, conforman o que podería denominarse "esqueleto da paisaxe". Son, sen dúbida, os elementos máis estábeis da paisaxe agraria, e de feito permaneceron practicamente inmutábeis co paso do tempo, ata que na actualidade víronse tamén fortemente modificados en moitos lugares. Tamén en Galiza.

"A agricultura ecolóxica tense que converter en abandeirada dunha biodiversidade sostíbel"

Por último, a terceira compoñente, co nome xenérico de sistemas de cultivo, refírese ás asociacións de plantas escollidas pola sociedade rural para sacar partido ás súas terras (entre as permitidas polas condicións climáticas, edáficas, técnicas..., e na actualidade, tendo en conta tamén as esixencias ou as imposicións dos mercados), xunto coas rotacións e todas aquelas técnicas que van asociadas ao cultivo desas plantas. Estes sistemas son, por tanto, os principais responsábeis do colorido da paisaxe, en definitiva, da súa diversidade. Revisten dalgún xeito a "osamenta" da paisaxe que constitúen as outras compoñentes.

Este último elemento da paisaxe é con toda seguridade o máis variábel, sobre todo nos países do chamado primeiro mundo, onde a conxuntura económica de cada momento o levará a un ou a outro modelo en prazos moi curtos de tempo. E tamén é o que terá unha maior influencia sobre a biodiversidade no seu conxunto, como se constatará máis adiante.

É preciso analizar brevemente cales son os principais factores de influencia sobre as estruturas agrarias, que axudaron á súa conformación ao longo do tempo e nos diferentes lugares, xa que dalgún xeito son tamén os responsábeis de que as paisaxes rurais teñan un ou outro aspecto nun determinado territorio.

En primeiro lugar, hai que falar de factores naturais, xa que como se dixo, os condicionantes físicos son claves en moitos casos para o establecemento de determinados cultivos. E non só iso, senón que tamén o poden ser para o propio asentamento humano ou para o desenvolvemento dunha determinada morfoloxía agraria. En calquera caso, non se debe afirmar rotundamente que existe un determinismo físico na vida rural, nin unha dependencia estrita e estreita da agricultura con relación ao medio natural. De feito, a elección de determinados

cultivos, entre o abano dos moitos posibles polas condicións do medio físico, obedece máis a factores e criterios agronómicos que naturais ou ambientais. En definitiva, os sistemas de cultivo son sempre o resultado dunha elección humana.

Os factores sociolóxicos, referidos principalmente á cohesión social, que leva aparelhada unha maior homoxeneidade na paisaxe cando é elevada, á desigualdade social e ás diferentes formas de propiedade, coas conseguíntes tensións sociais e transformacións agrarias, ou ás tradicións e ás crenzas, tamén teñen a súa cota de influencia sobre as paisaxes rurais resultantes. Pensemos por exemplo que pasaría coas "dehesas" extremeñas e a cría do porco ibérico se non se tivese producido a Reconquista en España. Simplemente non existirían, pois a carne de porco non é desexábel para os musulmáns.

A presión demográfica, por exceso ou por defecto, tamén é un factor desencadeante dunha determinada paisaxe. Non só afecta ao hábitat, senón tamén á morfología, cunha maior ou menor presión sobre a terra e a súa división, e aos sistemas de cultivo, coa necesidade dunha maior intensificación produtiva no caso dun crecemento da poboación (aumentando o rendemento por unidade de superficie, suprimindo o barbeito, introducindo plantas de alto rendemento...) ou co descenso do espazo cultivado e o progreso dos baldíos se a poboación decrece.

Por último, e non por iso menos importantes, máis ben todo o contrario, os factores económicos contribuíron e contribúen de xeito decisivo á creación dunha determinada paisaxe rural, froito das estruturas agrarias resultantes da

CAMBIOS NA DISTRIBUCIÓN TERRITORIAL DE USOS (1972-2005)

		1972	1989	2005	% de variación entre as datas extremas consideradas
Cambios no uso derivados da especialización láctea	Terras labradas (Ha.)	444.121	245.978	166.268	- 62'5%
	Prados e pasteiros (Ha.)	243.694	429.063	449.161	84'3%
		1972	1989	1999	
Mudanza da morfología agraria	Nº de parcelas	7.363.641	5.445.081	4.717.093	-35'9%
		1972	1989	2005	
Descenso do nº de explotacións que levou a un continuo abandono	Nº de explotacións agrarias	385.832	358.886	91.813	- 76'2%
		1994	2000	2007	
Aumento da produción da madeira de eucalipto	Produción de eucalipto (m ³)	1.707.175	2.678.069	3.153.000	84'7%
			II Inventario Forestal Nacional (1986-1996)	III Inventario Forestal Nacional (1997-2007)	
Grande expansión dos eucaliptais	Superficie de masas puras de <i>Eucalyptus globulus</i> (Ha.)		39.500	178.000	350%

Fontes: Censos Agrarios, INE e Inventarios Forestais Nacionais

práctica dunha agricultura tradicional destinada ao autoconsumo ou dunha agricultura de mercado, ou incluso de corte socialista. A primeira, marcada pola estabilidade no tempo e que lonxe de ser residual, segue a practicarse pola maior parte das sociedades rurais deste planeta, leva aparelhadas paisaxes heteroxéneas e descontinuas no espazo, marcadas polo policultivo e a dependencia das condicións naturais. A segunda, baseada na especialización, a gran explotación e a mecanización que dan como resultado unha clara homoxeneización da paisaxe,

obedece os ditames e as esixencias do mercado, e de aí que se caracterice pola súa inestabilidade. Desde un punto de vista paisaxístico, a agricultura socialista practicada durante moitos anos nun número importante de países e que hoxe en día está menos estendida, correspóndese en boa medida coa anterior, xa que se basea nas mesmas premisas (os mercados planificados e o traballo colectivo, aspectos fundamentais desta opción, non teñen unha influencia substancial sobre a paisaxe resultante).

A BIODIVERSIDADE

Para explicar a biodiversidade de xeito que permita relacionar este concepto con todo o que levamos visto, valla a seguinte definición: número de poboacións e de especies distintas e diversidade xenética intraespecífica e de interaccións entre as especies e o seu contorno inmediato. De acordo con esta interpretación, a conservación da biodiversidade ten unha dobre vertente: por un lado cualitativa, coa preservación do maior número de especies posíbel, e por outro lado cuantitativa, mantendo un número elevado de poboacións dunha determinada especie, cunha numerosa presenza de individuos e cunha calidade xenética

O colorido da paisaxe depende en gran medida dos sistemas de cultivos existentes.

A biodiversidade está garantida nos bosques e bosquetes de especies autóctonas.

aceptábel. Nin que dicir ten que esta visión da biodiversidade convértea en algo desexábel, non só desde un punto de vista biolóxico e ambiental, senón tamén social, cultural e incluso económico.

Pois ben, a evolución da paisaxe como a temos definido anteriormente e a preservación en Galiza desta biodiversidade non levan nos últimos tempos camiños paralelos. Pola contra, os cambios recentes das nosas paisaxes tradicionais están a contribuír a unha notábel perda da biodiversidade de Galiza, sobre todo a cuantitativa.

Non se pode negar que as alteracións das paisaxes tradicionais galegas son basicamente o resultado do desenvolvemento económico, e de aí que se consideren, polo xeral, positivas no ámbito socioeconómico. Porén, estes cambios víronse acompañados da degradación, homoxeneización e fragmentación desas paisaxes, elementos que tamén contri-

buíron á perda de biodiversidade no rural galego. Estes cambios xurdiron en Galiza, como no resto de España aínda que con algo máis de retraso, na segunda metade do século XX, sobre todo a partir dos anos 70. Nada ten que ver a Galiza de hoxe en día coa descrita polo xeógrafo francés Abel Bouhier, a finais desa década. Na

"O monocultivo de eucalipto é unha das grandes ameazas da biodiversidade"

súa obra *"Galiza: Ensaio xeográfico de análise e interpretación dun vello complexo agrario"*, publicada en francés en 1979 e non traducida ao galego ata o 2001, Bouhier fai unha descrición detallada do "vello complexo agrario" do noroeste peninsular, que será durante

moito tempo punto de referencia para quen desexe comprender as orixes, a evolución histórica e a pervivencia, ata datas moi recentes, dun sistema agrario orixinal, con forte coherencia interna e trazos aparentemente "arcaicos". Entre outros aspectos, define as formas de organización agraria en Galiza, destacando catro grandes unidades da paisaxe agraria galega ao empregar como criterio de clasificación as características das terras de labradío (maioritarias nese momento na superficie agraria útil do país): os bancais e socialcos, os campos cerrados ("bocage"), as agras e os campos abertos ("openfields").

Para cada unha delas, analiza a súa localización, as súas relacións coa topografía, a extensión que ocupan, as súas compoñentes básicas, o tipo de cercas e o seu estado de conservación, as distintas modalidades da estrutura parcelaria, os problemas de acceso ás terras de cultivo..., e relaciona todos estes aspectos coas células de poboamento estudando a estrutura interna do núcleo, a súa localización con respecto ao "terrazgo", as súas posibilidades de expansión, a evolución demográfica no último século e as transformacións recentes (devidas, por exemplo, á urbanización). Ao longo do texto, aparecen alusións ás transformacións que estaban experimentando aspectos básicos destas formas de organización agraria: a desestruturación das agras ou o abandono dos seus cercados exteriores, a relaxación dos sistemas de cultivo, os problemas das servidumes de paso... Neste sentido, Bouhier sempre defenderá a transformación progresiva

As praderías, froito da especialización láctea, homoxeinizan a paisaxe en boa parte de Galiza.

das vellas estruturas (cunha racionalidade que non adoitaba ser comprendida polos técnicos dos organismos oficiais). Pero quizais porque lle interesaba máis o específico do vello complexo agrario antes de que desaparecese por completo, hai unha gran ausencia na súa análise das paisaxes agrarias: os traballos oficiais de concentración parcelaria que estaban transformando radicalmente as formas preexistentes, especialmente nalgúns sectores da Galiza das agras, dando lugar a paisaxes con bastantes semellanzas formais aos "openfields" atlánticos dos que tamén fala.

Son precisamente estes cambios estruturais, xunto coa especialización no sector lácteo fomentada pola política comunitaria e as transformacións forestais que levaron ao dominio absoluto dos cultivos monoespecíficos do piñeiro e o eucalipto, os que deron orixe á situación

"O incendios reducen en gran medida a calidade paisaxística e a diversidade biolóxica"

actual de perda crecente de diversidade paisaxística e, consecuentemente, á diminución da importante biodiversidade galega, consecuencia das súas privilexiadas características físicas. Na actualidade, a proliferación de prados e eucaliptais en boa parte de Galiza levou a unha crecente uniformización da paisaxe, da que só se salvan algúns dos espazos naturais protexidos, baixo diferentes figuras de protección, que actúan como garantes da mantenza da calidade da nosa biodiversidade.

A substitución das superficies de labradío por prados e pasteiros, a incorporación de grandes superficies de mato ao uso forestal a través de plantacións de especies foráneas, que tamén substituíron nalgúns lugares ao bosque autóctono

F. J. López

As repoboacións forestais, polo xeral, non teñen en conta a mantenza da biodiversidade.

(cunha máis que cuestionábel política de repoboacións forestais), unha concentración parcelaria mal planificada e executada, que levou á desaparición dunha gran parte do arboredo que salpicaba os nosos campos, ademais da destrución das sebes, a intensificación produtiva, cunha crecente especialización, o abuso no uso de produtos químicos e o emprego de especies e sementes de dubidosa calidade xenética, son, entre outras, ameazas claras á biodiversidade. E tamén, á paisaxe.

Se a isto lle engadimos a contaminación da terra, das augas e do aire, a comercialización de produtos silvestres, a introdución de especies vexetais e animais exóticos, a fragmentación e destrución de hábitats, a canalización de ríos e destrución das súas ribeiras, a drenaxe de marismas e humidais, a construción de infraestruturas, e extensión do fenómeno de urbanización dispersa ou os incendios forestais, todos eles presentes tamén na mudanza da nosa paisaxe rural, o perigo para a nosa biodiversidade faise aínda máis palpábel.

CONCLUSIÓN

Só queda dicir que hai que ir a novas propostas de explotación agroforestal, afastadas da monotonía e da simplicidade

de das paisaxes agrarias modernas que ofrecen pouca variedade de recursos, e máis acordes coa preservación da biodiversidade. Neste sentido, a agricultura ecolóxica e a xestión forestal sostíbel poden ser, e xa están a ser recoñecidas como tales, instrumentos produtivos que leven a recuperar a esencia do rural galego: a súa paisaxe característica e a súa riqueza ecolóxica.

Ademais, os organismos públicos e as distintas administracións con competencias en agricultura e medio ambiente deben ver na conservación e protección das paisaxes unha das súas tarefas máis importantes. A creación dos espazos naturais protexidos, a Rede Natura 2000 ou as políticas de conservación de especies ameazadas contribuíron de xeito importante ao mantemento da paisaxe e da biodiversidade.

Iniciativas legislativas autonómicas como a Lei 9/2001, de 21 de agosto, de Conservación da Natureza, ou a Lei 7/2008, de 7 de xullo, de Protección da Paisaxe de Galiza, inspirada pola ratificación de España en 2007 do Convenio Europeo da Paisaxe do ano 2000 e que recoñece xuridicamente a paisaxe, promovendo políticas para a súa conservación, protección, xestión e ordenación, non fan máis que contribuír ao obxectivo de manter en Galiza a súa paisaxe propia, que a levou a dispoñer dunha das diversidade biolóxicas máis significativas do Estado español.

Casa Perfeto María

Cociña caseira, natureza e silencio

Costa Atlántica - Outes - A Coruña
Tfno: 981 851 009
www.casaperfutomaria.com

* Fco. Javier López González é Enxeñeiro Agrónomo, Enxeñeiro de Montes e Licenciado en Xeografía. Profesor do Departamento de Enxeñaría Agroforestal da USC.